

і поповнювали як вказані установи рейху, так і приватні колекції. Вивозилися і цілісні історичні бібліотеки, які належали дореволюційним установам, та приватні зібрання видатних діячів культури, аристократів, а також наукові колекції. Найбільшу увагу нацистів на території рейхскомісаріату (крім Києва) викликали Харків, Дніпропетровськ, як промислові райони, Херсон, – де планувалося створити сільськогосподарську бібліотеку, а також Крим, де існувала значна кількість наукових бібліотек.

Планувалося у майбутньому налагодити діяльність бібліотек для народу і для німецьких спеціалістів. Народні бібліотеки мали створюватися з чітко визначеним обсягом і ідеологічним змістом – за умов виділення забороненої літератури, передусім, більшовицької, єврейської, антирелігійної. Дозволявся доступ до більшої частини літератури до 1917 р, наукових видань (після 1917 р.) з питань

техніки, природознавства, медицини та мистецтва, старих видань та публікацій неросійських письменників, після перегляду передмови. Крайові бібліотеки (створена була тільки Крайова бібліотека у Києві), промислові (у Харкові та Дніпропетровську), сільськогосподарські (у Києві та Херсоні) мали зберігати усю літературу (заборонену – у спецсховищах, як це було зроблено у Крайовій) і відкривалися лише для німецьких спеціалістів.

Український бібліотечний фонд зазнав руйнації та перерозподілу, вивезення та знищення. Оцінити втрати бібліотек та простежити долю вивезених матеріалів під час війни надзвичайно складно, оскільки частина вивезених фондів не була під контролем ОРР. Відомо, що частина цих фондів повернулася до України в 1945–1948 рр., і це потребує окремого дослідження із залученням архівів Німеччини, США, Росії.

УДК 01(477.75):929 Маркевич

Андрій НЕПОМНЯЩИЙ,

професор кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського (м. Сімферополь), д-р іст. наук

Засновник кримознавчої бібліографії

(до 150-річчя від дня народження Арсенія Маркевича)

Стаття присвячена життєвому і творчому шляху Арсенія Івановича Маркевича – видатного дослідника кримських архівів, голови Таврійської архівної комісії, відомого бібліографа, внесок у вітчизняну історичну науку якого на сьогодні недостатньо вивчений.

Ключові слова: А. І. Маркевич, бібліографознавство, кримознавство, архів, краєзнавець.

Історико-краєзнавче вивчення Криму і становлення кримської бібліографії в останній чверті XIX – першій третині XX століття нерозривно пов'язано з ім'ям видатного діяча української історичної науки, засновника краєзнавчого руху в Таврійській губернії, відомого бібліографа Арсенія Івановича Маркевича (1855–1942).

А. І. Маркевич народився 30 березня 1855 р. у м. Брест-Литовську в родині священника. Після навчання в місцевому повітовому училищі й прогімназії Арсеній Іванович закінчив у 1872 р. гімназію в м. Біла Сідлецької губернії після чого відразу ж став студентом слов'яно-російського відділення історико-філологічного факультету Варшавського університету¹. Вже в стінах університету ви-

явилися науково-дослідні та літературні здібності майбутнього вченого. В університетському виданні у 1876 р. опублікована його дипломна робота «Юрій Крижанич і його літературна діяльність»². Хоча робота носила компілятивний характер, вона зустріла позитивний відгук критики, принесла молодому авторові визнання в науковому світі³.

Матеріальна невлаштованість змусила А. І. Маркевича відхилити пропозицію залишитися при Варшавському університеті для продовження наукової роботи. Наступний період життя історика не знайшов повного висвітлення в опублікованих спога-

¹ Кошлякова Е. А. Памяти А. И. Маркевича // Известия Крымского отдела Географического общества Союза ССР. – 1961. – Вып. 7. – С. 233–238.

² Маркевич А. И. Юрий Крижанич и его литературная деятельность: Историко-литературный очерк // Варшавские университетские известия. – 1876. – № 1. – С. I–X, 1–122; № 2. – С. 1–103.

³ Славяноведение в дореволюционной России. – М., 1979. – С. 234.

дах про нього його дочки ⁴, а також у написаних А. І. Маркевичем вже за радянських часів анкетах і автобіографіях ⁵. У зв'язку з цим значний інтерес викликає виявлена нами в особовому архівному фонді академіка М. С. Державіна в Санкт-Петербурзькій філії Архіву Російської академії наук автобіографія А. І. Маркевича. Вона являє собою шість аркушів машинопису з виправленнями автора. Написана вона була в Сімферополі у 1929 р. ⁶ У Державному архіві в Автономній Республіці Крим вдалося знайти документи, які також ретельно висвітлюють дорадянський період життєвого шляху патріарха кримознавства. У фонді 49 «Таврійські губернські дворянські депутатські збори» збереглася справа «Про дворянство дійсного статського радника Арсенія Івановича Маркевича» (13 серпня 1915 – 12 квітня 1917), в якій є цікаві матеріали, котрі значно доповнюють вже відомі опрелюднені факти з його біографії ⁷.

Відповідно до прохання, А. І. Маркевича призначили з 19 серпня 1876 р. на службу штатним вчителем російської та церковної слов'янської мов й словесності в Холмське Мариїнське жіноче училище. 31 серпня 1879 р. рішенням попечителя Віленського навчального округу А. І. Маркевич був призначений учителем російської словесності в Шавельську гімназію ⁸. Арсеній Іванович згадував, що «робота тут була важка, тому що учнями були, головним чином, жмудини, які погано знали російську мову» ⁹. Здоров'я в молодого педагога в цей час «стало сильно погіршуватися». Він згадував в автобіографії: «Я з радістю прийняв пропозицію попечителя Одеського навчального округу

П. О. Лавровського, який знав мене ще по Варшавському університету, де він був ректором, перейти на службу до нього <...> викладачем Сімферопольської чоловічої гімназії» ¹⁰.

З 1 липня 1883 р. Арсеній Іванович був призначений на посаду вчителя російської словесності в Сімферопольську чоловічу гімназію. Тут новий співробітник потрапив у творче наукове оточення, швидко зблизився з товаришами по службі. Він згадував: «Крим полонив мене не тільки природою і кліматом, що відродили мене, але ще в більшій мірі своєю історією та старожитностями» ¹¹.

Саме в той час у Росії на заклик відомого суспільного діяча, історика М. В. Калачова (1819–1885) розгорнувся рух за створення історичних товариств для розробки, широкого ознайомлення та збереження історичних документів. Було запропоновано створювати на місцях історичні товариства з покладанням на них завдань по збереженню документальних матеріалів і створенню з них архівів ¹². Сьомою з 39, які існували у дорадянській Росії, губернських вчених архівних комісій стала Таврійська, створена 24 січня 1887 року. З 1908 р. її головою з 1908 р. був Арсеній Іванович Маркевич.

Для зосередження в історичному архіві ТВАК вирішили залишати «стовпці і папери <...> цікаві в науковому відношенні» ¹³. Саме для організації цієї справи багато зробив Арсеній Іванович. Йому належить узагальнююче дослідження з історії кримських архівів до початку діяльності ТВАК: «До історії кримських архівів» ¹⁴ – своєрідна програма дій для кримських краєзнавців. Період з кінця 1880 по 1920 рр. був найпліднішим у житті Арсенія Івановича. Учений згадував пізніше: «Весь вільний час я присвячував науці й кримознавству. Важливими моментами в моєму житті в той час було наукове співробітництво з Археологічною комісією, Московським археологічним товариством, Одеським товариством історії та старожитностей» ¹⁵.

⁴ [Кошлякова Е. А.] К 100-летию со дня рождения А. И. Маркевича // Вестник древней истории. – 1955. – № 4 (54). – С. 173–175.

⁵ Автобиография А. И. Маркевича / Подг. В. Ф. Козлов // Археологический ежегодник за 1987 год. – М.: Наука, 1988. – С. 312–316. У публікації помилково вказана легенда джерела. Рукопис знаходиться не в Петербурзькому відділенні Інституту російської історії РАН, як вказано в публікації, а в ПФАРАН; Маркевич А. И. Моя автобиография // Археология Крыма. – 1997. – Т. 1, № 1. – С. 186–188.

⁶ С.-Петербурзька філія архіву Російської академії наук (далі – ПФАРАН), ф. 827, оп. 4, спр. 343, арк. 2–7; Див. також: Непомнящий А. А. Невідомі джерела до біографії Арсенія Маркевича // Архіви України. – 1998. – № 1/6. – С. 121–127.

⁷ Державний архів в Автономній Республіці Крим (далі – ДААРК), ф. 49, оп. I, спр. 5469.

⁸ Там само, арк. 11 зв.

⁹ Автобиография А. И. Маркевича... – С. 314–315.

¹⁰ Там же.

¹¹ Там же.

¹² Бржостовская Н. В. Деятельность губернских архивных комиссий по созданию исторических архивов // Труды Московского гос. историко-архивного ин-та. – 1954. – Вып. 5. – С. 76–116.

¹³ Протокол открытия ТУАК 24 января 1887 г. // Известия Таврической ученой архивной комиссии (далі: ИТУАК). – 2-е изд. – Симферополь, 1897. – № 1. – С. 8.

¹⁴ Маркевич А. И. К истории крымских архивов // Труды тринадцатого Археологического съезда в Екатеринославе, 1905. – М., 1908. – Т. 2. – С. 166–173.

¹⁵ ПФАРАН, ф. 155, оп. 2, спр. 457, арк. 84–85.

Дотепер актуальним залишається питання про складання повного списку опублікованої і рукописної спадщини А. І. Маркевича. Основний корпус його публікацій розміщений в «Известиях Таврической ученой архивной комиссии» (далі – ИТУАК). Перегляд цього видання *de visu* дозволив доповнити їхній список, запропонований у бібліографічному покажчику цього видання¹⁶ за рахунок повідомлень, розміщених у протоколах засідань Комісії¹⁷.

Архівні дослідження поєднувалися краєзнавцем зі скрупульозною роботою з вивчення кримознавчої бібліографії. Перша опублікована бібліографічна робота А. І. Маркевича датується 1888 роком, коли на сторінках «ИТУАК» він помістив «Покажчик творів, які стосуються стародавнього Херсонеса»¹⁸. Уже тоді в передмові до цієї роботи укладач зазначив, що це лише «витяг зі складного загального покажчика творів про Крим», додавши при цьому: «Зізнаюся, що запропонований список не відрізняється належною повнотою»¹⁹. У покажчик не були включені популярні описи руїн Херсонеса і «видання різних учених товариств», тому що «не було під руками матеріалу»²⁰. Іншою бібліографічною роботою стала публікація А. І. Маркевичем списку основних кримознавчих праць П. І. Кьоппена²¹.

Суспільне визнання прийшло до вченого ще на початку нашого сторіччя. У 1901 р. у Сімферополі широко відзначався 25-літній ювілей його службової та педагогічної діяльності. Цю подію докладно висвітлювали місцеві газети. Арсеній Іванович уже тоді завоював авторитет як «блискучий лектор, рідкісний знавець своєї справи, який вміє майстерно дати знання учням, ставить виконання обов'язків вище усього, зовсім не хвилюючись про

придбання дешевої популярності»²². Скромна, серйозна, вдумлива людина, А. І. Маркевич, за спогадами сучасників, на будь-яке питання щодо Криму давав «вичерпну і завжди компетентну відповідь»²³. Це було можливо тому, що Арсеній Іванович постійно стежив за всією літературою про Крим, довгі роки працював над укладанням бібліографічного покажчика. У 1894, 1898 і 1902 рр. вийшли в світ три випуски універсального покажчика друківаних матеріалів про Крим – «TAURICA»²⁴, який до сьогодні залишається єдиним універсальним бібліографічним посібником із кримознавчої літератури. Уся наведена в покажчику література про Крим розділена за 12 великими розділами, у яких охоплені усі сторони минулого і сучасного півострова. У середині розділу вона розміщена за абеткою. Наприкінці кожного з розділів є списки зарубіжних видань, зазначені деякі з рецензій. Усього в покажчику 10 811 пронумерованих позицій. Разом із тим кількість врахованих публікацій, незважаючи на повтори, набагато більша, тому що під одним номером найчастіше зазначено кілька різних видань визначеної книги (наприклад, різними мовами), непронумерованими залишилися всі наведені укладачем рецензії. Укладач використовував фонди спеціалізованих кримських бібліотек, де протягом багатьох років збиралася кримознавча література: бібліотека ім. О. Х. Стевена, особисті книжкові зібрання О. Л. Бертъе-Делагарда і М. О. Султана Крим Гірея, що користалися в колах фахівців загальноєвропейською популярністю²⁵.

Сучасники відзначали, що за повнотою та систематизацією зібраних бібліографічних одиниць подібного покажчика в Криму ще не було²⁶. За ство-

¹⁶ Вісті Таврійської вченої архівної комісії і Таврійського товариства історії, археології та етнографії, 1887–1937: Бібліограф. покажч. / Укл. Л. В. Шаріпова. – К., 1994. – 161 с.

¹⁷ *Непомнящий А. А.* Історико-бібліографічний спадок Арсенія Маркевича: Досвід аналізу і нові знахідки // Бібл. планета. – 2000. – № 4. – С. 36–37.

¹⁸ *Маркевич А. И.* Указатель сочинений, касающихся древнего Херсонеса // ИТУАК. – Симферополь, 1888. – № 5. – С. 115–129.

¹⁹ Там же. – С. 115.

²⁰ Там же.

²¹ *Маркевич А. И.* Петр Иванович Кёппен // Третья учебная экскурсия Симферопольской мужской гимназии: Симферополь и его окрестности / Сост. Ф. Ф. Лашков. – Симферополь, 1890. – С. 232–233.

²² Старожил. 25-летний юбилей // Крым. – 1901. – 8 нояб.

²³ *Платонов С. Ф.* Из воспоминаний // Известия Таврического общества истории, археологии и этнографии (далі – ИТОИАиЭ). – Симферополь, 1927. – № 1 (58). – С. 132–137.

²⁴ *Маркевич А. И.* «TAURICA»: Опыт указателя сочинений, касающихся Крыма и Таврической губернии вообще // ИТУАК. – Симферополь, 1894. – Вып. 1. – № 20; 1898. – Вып. 2 – С. 92–185; 1902. – Вып. 3. – С. 47–128.

²⁵ *Максименко Ф.* Матеріали до краєзнавчої бібліографії України, 1847–1929: Список бібліографічних праць, що стосуються до окремих місцевостей УСРР, Басарабії, Дону й Криму. – К., 1930. – С. 138.

²⁶ [Рецензия] // Ялта. – 1894. – 14 июля. – Рец. на кн.: Маркевич А. И. «TAURICA»: Опыт указателя сочинений, касающихся Крыма и Таврической губернии вообще. – Симферополь, 1894; [Рецензия] // Крым. – 1894. –

рення покажчика міністр народної освіти Росії висловив А. І. Маркевичу «сердечну подяку». Вказуючи на те, що «робота має серйозне значення, тому що є єдиним за своєю широтою й повнотою покажчиком у різних областях кримознавства», сучасник укладача, етнограф Криму М. М. Харузін разом із тим зазначив, що «не можна не звернути увагу на відносну його бідність. Залишивши осторонь інформацію, яка дійшла до нас про мешканців Криму від минулих століть, ми знайдемо лише незначну кількість творів, присвячених опису сучасних звичаїв і обрядів різнохарактерного населення півострова»²⁷. Як недоліки покажчика автору вказували на те, що джерела в ньому не відділені від літератури, загальні праці з історії Криму правильніше було б виділити в окремих розділ, а класифікацію розділів логічніше було б зробити дрібнішою, що полегшило б пошуки. Явною недоробкою була відсутність абеткового покажчика²⁸. Один з найавторитетніших знавців Криму О. Л. Бертъе-Делагард у листі до відомого московського нумізмата, кримознавця О. В. Орешникова від 2 лютого 1911 р. ремствував, що бібліографічне зібрання А. І. Маркевича далеке від повноти, а в опубліковану його частину вкралася маса помилок²⁹.

Важливо зазначити, що дослідник й далі продовжував працювати над доповненням своєї картотеки з кримознавства, яка збереглася³⁰. Вона охоплює публікації про Крим до середини 30-х років ХХ ст. Повного видання бібліографічного зібрання А. І. Маркевича так і не було здійснено.

Інтенсивна наукова праця не могла не пошкодити здоров'ю вченого. У 1907 р. через перевтому в А. І. Маркевича відбувся крововилив в око. Він втратив 40% зору. Ось чому з 2 червня 1907 р.

14 июня. – Рец. на кн.: Маркевич А. И. «TAURICA»: Опыт указателя сочинений, касающихся Крыма и Таврической губернии вообще. – Симферополь, 1894; Кончак. Для едущих в Крым // Новое время. – 1897. – 22 мая.

²⁷ [Харузин Н. Н.] [Рецензия] // Этнографическое обозрение. – 1895. – № 4. – С. 155–156. – Вид. під псевд.: Н. Х. – Рец. на кн.: Маркевич А. И. «TAURICA»: Опыт указателя сочинений, касающихся Крыма и Таврической губернии вообще. – Симферополь, 1894.

²⁸ Книжные новости // ЖМНП. – 1894. – № 7, отд. 2. – С. 204–205.

²⁹ Державний історичний музей Російської Федерації, відділ писемних джерел (далі – ДІМ РФ ВПД), ф. 136, оп. 1, спр. 9, арк. 64–65.

³⁰ Інститут історії матеріальної культури РАН, ф. 32: Картотека А. І. Маркевича.

А. І. Маркевич подав у відставку в зв'язку з вислугою років³¹. У цей час А. І. Маркевича обирають дійсним членом майже всіх існуючих у Росії губернських учених архівних комісій. Сам же він у 1907 р. був обраний і затверджений членом Таврійського опікунства дитячих притулків, а з 13 червня 1911 і до 1918 р. працював директором Сімферопольського дитячого притулку графині А. М. Адлерберг.

Багато сил доклав Арсеній Іванович для відкриття в Криму вищого навчального закладу. У революційні роки його ідеї стали реальністю. У 1918 р. був заснований Таврійський університет – філія Київського університету Св. Володимира. У жовтні 1918 р. А. І. Маркевича обрали його доцентом, при цьому він передав університету свою особисту бібліотеку³². Цікаво, що А. І. Маркевич допоміг деяким відомим ученим-історикам, які знаходилися в цей важкий час у Криму, щоб їх прийняли до викладацького складу історико-філологічного факультету. Тільки завдяки наполегливості А. І. Маркевича на третьому засіданні історико-філологічного факультету на роботу до університету було прийнято відомого українського історика Івана Андрійовича Линниченка³³. Після того, як університет перейменували в пединститут (1925 р.), А. І. Маркевич трудився на посаді позаштатного професора. До 1930 р. він читав тут курси з історії, археології, етнографії й економіки Криму. Арсеній Іванович став і першим літописцем історії цього вищого навчального закладу³⁴. У 20-ті роки ХХ ст. А. І. Маркевич закінчив ряд узагальнювальних історичних нарисів з історії Криму для туристів³⁵, до-

³¹ ДААРК, ф. 104, оп. 1, спр. 612, арк. 93 зв.

³² Див. докладніше: *Непомнящий А. А.* Основание Таврического университета // *Alma Mater: Університет Св. Володимира напередодні та в добу Української революції, 1917–1920: Матеріали, документи, спогади: У 3-х кн.* – К., 2001. – Кн. 2.: Університет Св. Володимира за доби Української Центральної Ради та Гетьманату Павла Скоропадського. – С. 341–342.

³³ Див. докладніше: *Непомнящий А. А. И. А. Линниченко и Крым: От первого путешествия до профессора Крымского пединститута // Пилигримы Крыма – Осень '99: Путешествия по Крыму, путешественники о Крыме: Материалы IV Крымской межд. научно-практич. конф.: В 2 т.* – Симферополь, 2000. – Т. 1. – С. 29–41.

³⁴ *Маркевич А. И.* Краткий исторический очерк возникновения Таврического университета // *Известия Таврического университета.* – 1919. – Кн. 1. – С. 11–42.

³⁵ *Маркевич А. И.* Очерк истории Тавриды // *Крым. путеводитель / Под ред. Л. С. Вагина и др.* – Симферополь: Крымиздат, 1923. – С. 172–226.

кладну працю з топографії Криму³⁶, нарис історії Сімферополя³⁷, а також низку статей, присвячених розвитку краєзнавства в Криму³⁸.

У 1925 р. у Москві і Сімферополі відзначали 70-річний ювілей краєзнавця і 50-річчя його наукової діяльності. Арсенію Івановичу було надіслане вітання Академії наук СРСР³⁹. Досить об'єктивною оцінкою всієї наукової спадщини А. І. Маркевича стало висловлення академіка І. Ю. Крачковського: «Можна сміло сказати, що його праці і редактовані ним «Известия» являють собою своєрідну енциклопедію з історії та культури Криму, яка ще довго слугуватиме путівником для всіх дослідників краю»⁴⁰. Визнанням заслуг краєзнавця у вітчизняній історичній науці став факт обрання його 15 січня 1927 року членом-кореспондентом Академії наук СРСР у галузі історичних наук⁴¹. Це безпрецедентний випадок у відношенні провінційного вченого-краєзнавця, який, до того ж, не мав вченого ступеня!

До ювілейних урочистостей були присвячені й перші спроби скласти бібліографію праць А. І. Маркевича. Найбільш ранній список, складений самим краєзнавцем (рукопис), містить усього 23 роботи і відноситься до середини 20-х років ХХ ст.⁴². Варто врахувати, що різні суб'єктивні чинники, ідеологічний пресинг не дозволили вченому внести до списку багато своїх публікацій. Напевно, з огляду на ці причини керувалися С. Ф. Платонов та

³⁶ Маркевич А. И. Географическая номенклатура Крыма как исторический материал: Топонимические данные крымских архивов: Памяти А. Л. Бертье-Делагарда // ИТОИАиЭ. – Симферополь, 1928. – № 2 (59). – С. 17–32.

³⁷ Маркевич А. И. Симферополь. Его исторические судьбы, старина и недавнее прошлое. – Симферополь, 1924. – 113 с. – (Б-ка «Крымоведение»).

³⁸ Маркевич А. И. Краеведческая работа в Крыму // Крым. – 1925. – № 1. – С. 61–63; Маркевич А. И. Успехи краеведения в Крыму // Краеведение. – 1926. – Т. 3, № 1. – С. 108–109; Маркевич А. И. Два юбилея. Керчь и Херсонес: К археологической конференции в Керчи // Известия Центрального бюро краеведения. – 1926. – № 6. – С. 173–174; Маркевич А. И. Керченская конференция археологов // Сборник статей по археологии и византиноведению, издаваемый семинарием имени Н. П. Кондакова. – Прага, 1927. – Т. 1. – С. 319–321.

³⁹ ПФАРАН, ф. 2, оп. 1 (1925 р.), спр. 22, арк. 28, 29, 38.

⁴⁰ ПФАРАН, ф. 1, оп. 1 А, спр. 176, арк. 44 зв. – 45.

⁴¹ Академия наук СССР. Персональный состав: В 2-х кн. – М.: Наука, 1974. – Кн. 2: 1917–1974. – С. 154.

⁴² ПФАРАН, ф. 155, оп. 2, спр. 454, арк. 83.

І. Ю. Крачковський – автори «Записки про вчені праці професора А. І. Маркевича», підготовленої для Академії наук СРСР із додатком списку робіт. Цей перелік був опублікований у «Протоколі 1 засідання загальних зборів АН СРСР 15 січня 1927 р.: Додаток», а потім у «Известиях Академії наук»⁴³. У цьому далеко не повному списку праць нараховується 64 публікації і 8 рукописних праць. На жаль, таким же неповним є й «Список науково-літературних праць А. І. Маркевича», опублікований у цьому ж 1927 р. у Сімферополі⁴⁴. Тут нараховується 64 опублікованих і 9 праць у рукописі. Списки частково доповнюють один одного. В останній з опублікованих версій бібліографії праць А. І. Маркевича (2002 р.) нараховується двісті тридцять публікацій⁴⁵. Разом з тим, у процесі сучасних бібліографічних досліджень внесено до нього значні корективи.

Складними для Арсенія Івановича були останні роки його життя. Вже у 1929 р. злидарська пенсія змусила його звернутися до своїх друзів в Академії наук СРСР М. С. Державіна та С. Ф. Платонова з проханням клопотати про її збільшення. Він писав Миколі Свастьяновичу Державіну: «Тепер перед близькою смертю моє положення прямо розпачливе <...> голодуємо»⁴⁶. Й хоча вчений одержав матеріальну підтримку, його моральний стан не покращився. Закінчення «золотого десятиріччя» радянського краєзнавства 20-х років ХХ ст. не могло не відобразитися на стані справ у Криму. Нову інформацію про цей період життя Арсенія Івановича містять матеріали листування патріарха кримознавства з академіком Сергієм Олександровичем Жебельовим, виявлені нами в С.-Петербурзькій філії архіву Російської академії наук. З квітня 1930 року А. І. Маркевич писав йому до Ленінграда: «Ви справедливо зрозуміли ту замітку чи заяву, поміщену на початку № 3 «Известий» і підписану тутешнім ректором Вейсбергом <...> і іншими виразниками думок тутешньої «громадськості». Їм не подобається

⁴³ Платонов С., Крачковский И. Записка об ученых трудах профессора А. И. Маркевича // Известия АН СССР. – 1927. – С. 1499–1503.

⁴⁴ Список научно-литературных трудов А. И. Маркевича // ИТОИАиЭ. – Симферополь, 1927. – № 1 (58). – С. VII–VIII.

⁴⁵ Непомнящий А. А. Арсений Маркевич и развитие историко-краеведческой библиографии Крыма в конце XIX – начале XX века // Историко-библиографические исследования: Сб. научных трудов. – СПб., 2002. – Вып. 9. – С. 66–96.

⁴⁶ ПФАРАН, ф. 827, оп. 4, спр. 343, арк. 1 зв.

ся строго науковий (при наших можливостях) напрям «Известий», і вони наполягають на тому, щоб вони були виданням популярним, близьким для громадськості та її завдань. Мене це не тішить, і на сьогоднішньому засіданні, як видно, буде в нас велика баталія з цього питання. Вже в Ленінграді я вирішив відмовитися від звання голови Товариства, про що і написав сюди, але мене насильно затримують, запевняючи, що без мене воно загине»⁴⁷. Уже 25 квітня 1930 р. Арсеній Іванович зі смутком писав до Ленінграда: «Повідомляю Вас, що з 19-го числа я вже не голова нашого Товариства історії, археології й етнографії. Події йшли швидко, положення моє з'ясувалося, відношення до мене «громадськості» (в обличчі правлячих органів і елементів) визначилося, і я не міг (слово «не міг» двічі підкреслено. – А. Н.) продовжувати боротьби, повинен був поступитися й піти. Не приховую, що мені не легко було зробити цей крок. Я залишився єдиним із засновників Тавр. вч. арх. ком., дуже багато років мені довелося самовіддано працювати, <...> я залишився на посаді і під час революції і не переривав роботи ні на один день, <...> я переніс реорганізацію Комісії в Товариство історії й археології і намагався облаштувати його якомога краще при злиденних засобах і крайньому зубожінні персонального складу. Але моя робота, моя ідеологія не подобалися, неприязнь до мене вилилася у ненависть до Товариства, і отут уже моє положення стало нестерпним. Я довго не здавався, розуміючи, що з моєю відмовою від головування буде нанесений удар по Товариству, я сподівався на рішучу підтримку осіб, які здавалися моїми одnodумцями, але її не виявилось, заяви співчуття <...> не мали належної сили, – і боротися стало неможливо. <...> Мені запропоновано було прийняти звання почесного голови товариства <...> Я прийняв тільки звання почесного члена правління товариства (звичайно, щоб не кидати участі в справах товариства і направляти його наукову роботу). Зважаючи на свою старість, я дуже часто думав про можливість вже в недалекому майбутньому відійти від товариства, але думав, що моїм спадкоємцем буде солідна, відома в науковому світі людина –

але і цього не сталося – головою товариства по рішучій заяві бажання правлячих кіл, обраний М. Л. Ернст. Ви його знаєте, він був гарним секретарем товариства, але чи вистачить у нього такту, здатності, старання й авторитету, щоб налаштувати до себе наукові кола, не можу сказати однозначно»⁴⁸. Незабаром очікування Арсенія Івановича збулися: 15 січня 1931р. Таврійське товариство історії, археології й етнографії було розігнано, а більшість його членів репресовано. До керівництва краєзнавчим рухом у Криму прийшли чиновники, що ставили завдання «об'єктивно» переписати історію Криму⁴⁹. Радянська репресивна машина не насмілилася замахнутися на патріарха кримознавства, який до того ж був похилого віку. Але в місцевій пресі таки було розгорнуте проти нього цькування. Намагаючись не звертати на це уваги, Арсеній Івановичу міру своїх сил продовжував займатися наукою, поповнював краєзнавчу картотеку. Він з болем у серці писав ще 15 жовтня 1929 р. Аркадію Георгійовичу Горнфельду до Ленінграда: «У мене зібралось багато матеріалу, але він, напевно, так і пропаде, не буде опублікований. Тут такими питаннями не цікавляться»⁵⁰. У 30-ті роки ХХ ст. А. І. Маркевич велику частину часу проживав у дочки в Ленінграді, і тільки зрідка приїжджав до Сімферополя. У 1940 році Арсеній Іванович важко хворів. У посланні до А. Г. Горнфельда від 12 жовтня 1940 року він із прикрістю відзначав: «У мене дуже збільшене серце, важко пересуватися, погано чую, погано бачу, хоча ще борюся. Втрачаю пам'ять усе більше і більше»⁵¹. Війна, яка почалася, блокада Ленінграда остаточно підірвали сили Арсенія Івановича. Він помер 18 січня 1942 р.

Як справжній ентузіаст культури й освіти Арсеній Іванович Маркевич віддав усе життя справжнього трудівника справі народної освіти та науці в ролі організатора й дослідника. Його перу належить чимало оригінальних праць історичного характеру, які мають великий науковий інтерес для сучасної історіографії. Життєвий шлях краєзнавця – яскравий приклад для наслідування нинішньому поколінню дослідників.

⁴⁸ Там само, арк. 7 зв.– 8.

⁴⁹ Максимович А. За большевистскую историю Крыма // Экономика и культура Крыма. – 1935. – № 2. – С. 111–114.

⁵⁰ РНБ ОР, ф. 211, оп. 1, спр. 769, арк. 1.

⁵¹ Там само, арк. 4.

⁴⁷ Там само, ф. 723, оп. 2, спр. 80, арк. 5–5 зв.